

ARIAAN BAAN

VIRTUOOS LEVENEN

*Zeven deugden
om goed te leven in een
doorgedraaide wereld*

Virtuoos leven is een erudiet en tegelijk goed leesbaar boek. Als oecumenisch theoloog neemt Ariaan Baan de lezer mee in zijn reflecties op de zeven deugden. Deze studie kan helpen bij het inoefenen van deze morele eigenschappen, zo heilzaam voor een humane samenleving.

Bisschop Gerard de Korte

Ariaan Baan waagt het de deugden naar voren te halen, met de theologische (geloof, hoop en liefde) voorop. Met aansprekende voorbeelden brengt hij de deugden dichtbij en prijst hij het goede leven aan in de navolging van Christus. Dit boek geeft inzicht en richting; het leent zich voor studie én neigt naar het meditatieve. Het heeft niets doenerigs, maar weet ervan dat het inoefenen van geloof, hoop en vooral liefde begint bij passiviteit: bij God aan je laten handelen. Dat is bevrijdend.

Arnold Huijgen
Hoogleraar dogmatiek
Protestantse Theologische Universiteit

ARIAAN BAAN

VIRTUOOS LEVEN

*Zeven deugden
om goed te leven in een
doorgedraaide wereld*

KOKBOEKENCENTRUM UITGEVERS • UTRECHT

Ontwerp omslag: Shortlife
Illustraties van de zeven deugden: Studio Tween
Vormgeving binnenwerk: Elgraphic
ISBN 978 90 435 4197 8
ISBN e-book 978 90 435 4198 5
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2025 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

voor mijn kinderen
Fedde, Ella, Yne

Inhoud

Inleiding	9
Oriëntatie	23
1. Geloof	49
2. Hoop	71
3. Liefde	93
4. Verstandigheid	117
5. Rechtvaardigheid	143
6. Matigheid	167
7. Dapperheid	197
Epiloog	219
Literatuurlijst	221

Inleiding

De wereld is een onzekere plek geworden. Ooit boden de grote verhalen van religie, natie of politieke partij mensen zekerheden. Die tijd ligt ver achter ons. Het internet geeft ons toegang tot een enorm arsenaal aan informatie, maar niemand helpt ons bij het bepalen welke informatie betrouwbaar is en welke leugenachtig. Sociale media lijken ‘gewoon leuk’, maar ondertussen sluiten ze ons op in bubbels van gelijkgestemden van waaruit we andersdenkenden als vijanden bestrijden. En dan hangt ook nog de klimaatcrisis als een zwaard van Damocles boven ons hoofd.

Hoe houd je je staande in deze tijd? Hoe voorkom je dat je met alle winden meewaait? Hoe blijf je trouw aan God en aan je naasten? Als je oprecht en waarachtig wilt leven in deze dolgedraaide en soms ongenadige wereld, heb je innerlijke stabiliteit nodig, een stevig karakter. In dit boek betoog ik dat de zeven deugden deze stabiliteit kunnen bieden: geloof, hoop, liefde, verstandigheid, rechtvaardigheid, matigheid en dapperheid. Deze deugden zijn kwaliteiten die ons karakter vormen en ons helpen om goed te leven, hoe gekmakend de wereld soms ook is.

De onzekerheid van de wereld kan mensen wantrouwend,

onverschillig of haatdragend maken. Het lijkt vaak alsof er geen alternatief is, alsof deze houding noodzakelijk is om het vol te houden. Het christelijk geloof leert echter dat wantrouwen, onverschilligheid en haat niet ons noodlot hoeven te zijn. God reikt ons geloof, hoop en liefde aan. Als we ons in deze deugden trainen, kunnen we op een andere manier in het leven staan. De deugd van geloof helpt ons om te vertrouwen op God en op anderen. De deugd van hoop geeft perspectief aan ons bestaan. De deugd van liefde maakt dat we ons kunnen verbinden met anderen en met God.

De onzekerheid van de wereld kan mensen ook corrupt, verslaafd, bang en vertwijfeld maken. Deze ellende gaat soms zo diep, dat je geen uitkomst ziet. Het christelijk geloof leert ons echter dat er bevrijding is. God verlost mensen uit de benauwdheid, vergeeft hun hun zonden en reikt een nieuw leven aan. In dit nieuwe leven kunnen de deugden van verstandigheid, rechtvaardigheid, matigheid en dapperheid tot bloei komen. Als we ons oefenen in deze kwaliteiten, zijn we steeds beter in staat om zonde te weerstaan en om goed te doen. De deugd van verstandigheid doet ons inzien wat goed leven is. De deugd van rechtvaardigheid helpt ons om anderen recht te doen. De deugd van matigheid maakt dat we bestand zijn tegen verslavingen aan genot en geld. De deugd van dapperheid zorgt ervoor dat we onze kwetsbaarheid onder ogen durven zien. Kortom: de zeven deugden helpen ons om goed te leven in een doorgedraaide wereld.

De titel *Virtuoos leven* moet je met een knipoog lezen. We gebruiken het woord *virtuoos* meestal om aan te duiden dat iemand buitengewoon goed in iets is: 'een virtuoos voetballer', 'een virtuoos musicus'. Dit boek gaat niet over het uitzonderlijke leven van dit soort virtuozen. Mijn uitgever heeft de titel bedacht omdat het woord 'virtuoos' is afgeleid van het Latijn-

se woord voor deugd: *virtus*. Het Engelse woord *virtuous* is eveneens van *virtus* afgeleid en betekent ‘deugdzaam’. Met de titel duiden wij een leven aan waarin de zeven deugden tot bloei komen. Om virtuoos in voetbal of muziek te worden, heb je bijzondere aanleg nodig. Voor de deugden heeft niemand enige aanleg, maar met hulp van God en onze medemenssen kan iedereen uitgroeien tot een virtuoos.

Een theologisch testament

Voor mij is dit boek ook een soort testament. Ik schrijf het omdat ik iets wil nalaten. De meesten van ons beginnen rond hun pensioen na te denken over hun nalatenschap, maar ik ben gedwongen om daar nu al mee bezig te zijn. Ik heb namelijk de ziekte van Huntington, een erfelijke progressieve hersenziekte. Ik leef in de bevreemdende werkelijkheid dat ik weet dat ik waarschijnlijk niet ouder dan 65 zal worden: even oud als mijn moeder geworden is, van wie ik de ziekte geërfd heb. Ik weet ook dat niet alleen mijn fysieke maar ook mijn mentale conditie de aankomende jaren steeds verder achteruit zal gaan omdat mijn hersenen langzaam afsterven. Ik houd ervan om theologie te lezen en om over theologie te schrijven, maar er komt een moment waarop ik dit niet meer kan.

Het idee voor dit boek is ontstaan in het loodzware eerste jaar nadat ik wist dat ik ziek was. Ik bedacht toen dat ik nog een boek wilde schrijven: geen boek over mijn ziekte, maar wel een boek waarin ik theologische inzichten die ik in mijn leven heb opgedaan, kwijt kon. Een deel van de inzichten die ik in dit boek verwerkt heb, heb ik opgedaan in mijn promotiestudie over Stanley Hauerwas en in mijn werk als gemeentepredikant van de protestantse kerk van Zoutkamp en Scheemda.

Een ander deel van de inzichten heb ik opgedaan in mijn omgang met mijn ziekte. Ik heb noodgedwongen een flinke dosis levenswijsheid opgedaan. Zo heb ik geleerd dat er in de omgang met ziekte twee valkuilen bestaan. De ene valkuil is dat je naar jezelf en naar anderen net doet alsof er niets aan de hand is. Het problematische hiervan is dat ziekte niet te negeren valt, zeker niet de progressieve hersenziekte die ik heb. Als je niet praat over je angsten en als je geen hulp van anderen accepteert, loop je vast. De andere valkuil is dat je zo opgaat in je ziekte dat je erdoor wordt verzwoegen en wegzakt in lethargie. Dan wordt ziek zijn het enige dat je bestaan bepaalt. Daarom is het voor mij cruciaal om leuke en zinvolle dingen te blijven ondernemen. Ik schrijf dit boek ook om mezelf en anderen erbij te bepalen dat ik meer ben dan mijn ziekte. Ik ben theoloog en ik vind het leuk en zinvol om over theologie te schrijven.

Theologische en kardinale deugden

Dit boek begint met een korte ideeëngeschiedenis van de zeven deugden. Daarna volgen zeven hoofdstukken waarin telkens een andere deugd centraal staat.

Ik omschrijf deugden als kwaliteiten die mensen nodig hebben om goed te kunnen leven. Welke kwaliteiten belangrijk gevonden worden verschilt per tijdperk en ook per cultuur. In het Westen hechten we tegenwoordig veel waarde aan deugden als openheid en authenticiteit, in Azië gelden discipline en gehoorzaamheid als gewichtige deugden.

Ik sluit aan bij een traditie in de westerse filosofie die verstandigheid, rechtvaardigheid, matigheid en dapperheid aanwijst als de belangrijkste deugden. Deze deugden heten daarom 'kardinaal': ze zijn het meest voornaam. De oorsprong van

deze traditie ligt in de klassieke oudheid. Veel Griekse en later ook Romeinse filosofen betoogden dat het verwerven van de kardinale deugden noodzakelijk is om een geslaagd en gelukkig leven te leven.

Christelijke theologen uit de oudheid en de middeleeuwen onderschreven het belang van de kardinale deugden. Tegelijk voegden ze er een theologisch perspectief aan toe. In filosofische zin zijn verstandigheid, rechtvaardigheid, matigheid en dapperheid kardinaal, maar in theologische zin zijn deze deugden niet afdoende. De Bijbel leerde hun namelijk dat een mens pas werkelijk geslaagd en gelukkig wordt als hij ook over de kwaliteiten van geloof, hoop en liefde beschikt. Deze worden de theologische deugden genoemd.

Een centrale gedachte in de filosofische en theologische deugdethiek is dat mensen van nature niet over deugden beschikken. Van nature zijn mensen stuurlaars, ze laten zich meeslepen door emoties en doen anderen per ongeluk of expres kwaad. Met deze manier van leven maken ze niet alleen anderen ongelukkig, zelf worden ze er ook doodongelukkig van. Echt gelukkig vinden we pas, als we de deugden weten te verwerven. Dan bereiken we het doel van ons leven, dan is het geslaagd. Geen mens is echter in staat om de deugden op eigen kracht te verkrijgen, je hebt hulp van anderen nodig. Net als sporters trainers nodig hebben om hun sport onder de knie te krijgen, zo hebben wij mensen ook trainers nodig die ons de deugden bijbrengen. In de klassieke oudheid gingen jonge mannen daarom in de leer bij een filosoof om hen te onderrichten in de kardinale deugden.

Theologen hebben op hun beurt benadrukt dat het bij de theologische deugden toch op een andere manier werkt. Als je namelijk suggereert dat geloof, hoop en liefde simpelweg door training te verkrijgen zijn, dan zet je God buitenspel. De

middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino maakt daarom een cruciaal onderscheid. De kardinale deugden noemt hij ‘verworven’, omdat we deze op eigen kracht kunnen verkrijgen. De theologische deugden noemt hij ‘ingestort’, omdat we deze deugden alleen kunnen verkrijgen als God ze in ons hart stort. Mensen dienen de theologische deugden tot bloei te laten komen, maar ook daarbij hebben ze Gods hulp nodig.

De opzet van dit boek

Onder katholieken is deugdethiek altijd een cruciaal onderdeel van de theologiebeoefening geweest. Traditionele katholieke verhandelingen over de zeven deugden beginnen met een bespreking van de kardinale deugden. Deze deugden worden begrepen als kwaliteiten die tot bloei kunnen komen in de samenleving. Ieder mens kan zich erin bekwamen, en als ze allemaal verworven zijn, heeft de samenleving haar natuurlijke bestemming bereikt. Vervolgens betoogt men dat mensen ook een bovennatuurlijke bestemming hebben. God schenkt gelovigen daartoe de deugden van geloof, hoop en liefde. Deze deugden komen tot bloei in de kerk.

Deze volgorde draai ik om. Dit boek begint met de theologische deugden. Ik heb van de protestantse twintigste-eeuwse theoloog Karl Barth geleerd dat we in de christelijke theologie het beste kunnen beginnen bij ‘het bijzondere’, bij datgene wat het christelijk geloof uniek maakt. Dit ‘bijzondere’ is voor Barth Gods zelfopenbaring in Jezus Christus. Voor hem begint theologische reflectie met de erkenning dat dit gebeuren van God die zichzelf openbaart, onvergelijkbaar is. Theologen proberen dus eerst onder woorden te brengen wat Jezus Christus uniek maakt. Vervolgens kunnen we ook om ons heen kijken en onderzoeken hoe onze bijzondere kennis van

Gods openbaring zich verhoudt tot wat bijvoorbeeld filosofen zeggen. Deze regel dat je met het bijzondere moet beginnen, pas ik toe op de deugdethiek. Omdat de theologische deugden kenmerkend zijn voor het christelijk geloof, bespreek ik deze in het eerste deel. In mijn bespreking van de kardinale deugden in het tweede deel zal ik vervolgens ook meenemen wat filosofen over deze deugden te zeggen hebben.

Een andere gedachte die een belangrijke rol speelt in dit boek, is afkomstig van Thomas van Aquino: theologische deugden kunnen niet op eigen kracht verworven worden, mensen ontvangen ze van God. Ik sluit me aan bij deze gedachte en zal benadrukken dat we deze deugden als 'geschenken' moeten begrijpen. Op onszelf zijn we overgeleverd aan cynisme, wanhoop en liefdeloosheid, maar door de genade die God aan zijn mensen betuigt, schenkt Hij ons de deugden van geloof, hoop en liefde. En ik neem nog een gedachte van Thomas over: hij stelt dat mensen die de drie theologische deugden ingestort hebben gekregen, ook de opdracht hebben om ze tot bloei te laten komen. Ze hebben hierbij echter ook God nodig, want zonder goddelijke hulp kunnen deze deugden niet floreren. Ik zal die hulp beschrijven als het werk van de heilige Geest. Ik begrijp de Geest als de kracht van God die mensen wil helpen om zich steeds verder te bekwamen in geloof, hoop en liefde. De derde gedachte die ik overneem, heeft betrekking op de kerk. Net als Thomas benadruk ik dat deugden bij uitstek tot bloei komen in de kerk.

In het tweede deel van dit boek komen de kardinale deugden aan de orde. Ik denk dat er theologisch gesproken geen verschil is tussen de manier waarop we de theologische en de kardinale deugden verkrijgen. De traditionele rooms-katholieke benadering overtuigt me niet, omdat deze de kardinale deugden te veel overlaat aan filosofen. Net als de theologische

deugden begrijp ik ook de kardinale deugden als kwaliteiten die God aan zijn mensen schenkt en die we ons met hulp van de heilige Geest kunnen toe-eigenen. Ik geef een voluit theologische doordenking van de kardinale deugden, waarin ik ook het gesprek aanga met filosofen.

In het hoofdstuk Verstandigheid bespreek ik de klassieke Griekse filosoof Plato. Ik ga ook in gesprek met de veelgelezen auteur Rutger Bregman, wiens denkbeelden op gespannen voet staan met de uitgangspunten van de deugdethiek. In het hoofdstuk Rechtvaardigheid bespreek ik Plato's collega Aristoteles en de Amerikaanse filosoof Micheal Sandel. Ik vergelijk hun kijk op rechtvaardigheid met die van de apostel Paulus. In het hoofdstuk Matigheid ga ik in gesprek met de Nederlandse filosoof Andreas Kinning, die betoogt dat Plato's ideeën van matigheid nu relevant zijn. Ik laat zien dat de Tien Geboden uit de Bijbel een unieke matigende kracht hebben. In het hoofdstuk Dapperheid vergelijk ik Aristoteles en Thomas. Ik sluit af met een bespreking van de sociaal-psycholoog Brene Brown, die beweert dat we dapperheid nodig hebben om ons kwetsbaar te kunnen opstellen.

Je zult inmiddels begrepen hebben dat ik het belangrijk vind om me te verdiepen in filosofen en theologen uit het verleden. Ik denk namelijk dat wij veel van ze kunnen leren. We moeten daarbij wel bedenken dat hun blikveld in sommige opzichten beperkt is. Een belangrijke beperking is dat theologie en filosofie de afgelopen millennia vrijwel uitsluitend beoefend zijn door 'witte mannen'. Ook de auteurs die ik bespreek, zijn man, en de meesten van hen hadden ook een witte huidskleur. Ik ben me ervan bewust dat ik het gevaar loop om de levenservaringen van degenen die niet tot deze dominante groep behoren, uit te sluiten, te meer omdat ikzelf ook tot deze groep behoor. In twee hoofdstukken breng ik deze eenzijdig-

digheid expliciet aan de orde. In hoofdstuk 3 bekritiseer ik Augustinus, omdat hij onbewust een eenzijdig mannelijke voorstelling geeft van zonde en liefde. In hoofdstuk 7 bekritiseer ik Aristoteles' masculiene opvatting van moed, en be- toog ik dat de vrouwelijke rooms-katholieke activiste Dorothy Day een toonbeeld van dapperheid is.

Ik moet eerlijk bekennen dat het mij niet lukt om het perspectief van mensen van kleur in te brengen. Dit wordt veroorzaakt door de beperktheid van mijn context. Ik woon in een Noord-Gronings dorp en ben predikant geweest in twee andere dorpen in dezelfde provincie. In mijn context kom ik vrijwel alleen witte mensen tegen. Hoewel ik me ervan bewust ben dat christenen van kleur een waardevolle inbreng hebben, ontbreekt hun perspectief in dit boek.

De lezers van dit boek die de theologie van Hauerwas kennen, zullen merken dat ik in veel opzichten aan hem schatplichtig ben. Ik heb een belangrijk deel van mijn 'theologische leven' besteed aan het bestuderen van deze invloedrijke Amerikaanse theoloog. Ik heb van hem geleerd dat de kerk een 'oefenplaats' vormt waarin christenen leren wat goed leven is. In zijn theologie spelen deugden een belangrijke rol, en de studie van zijn werk heeft mijn belangstelling voor deugdethiek veroorzaakt.

Dit boek biedt echter geen flauwe imitatie van de theologie van Hauerwas, maar een creatieve verwerking van wat ik van hem geleerd heb. Tegelijkertijd probeer ik enkele zwaktes uit zijn benadering te vermijden. Zo stelt Hauerwas dat de toe-eigening van de deugden een proces is waarin God en mens met elkaar samenwerken, maar hij maakt niet duidelijk hoe die samenwerking eruit ziet. Door deze vaagheid lijkt het erop alsof christenen zich op eigen kracht de deugden moeten toe-eigenen. In mijn benadering van deugden wil ik die helderheid

wel bieden: ik stel dat we de deugden allereerst moeten begrijpen als geschenken van God die we ons in tweede instantie met hulp van de heilige Geest kunnen toe-eigenen.

De bijbelcitaten in dit boek zijn afkomstig uit de Herziene Statenvertaling, omdat deze vertaling dicht bij de Griekse en Hebreeuwse grondtekst blijft. Sommige woorden in de teksten die ik citeer staan in cursief. Deze woorden komen niet voor in de grondtekst, maar zijn door de vertalers toegevoegd om de leesbaarheid te vergroten.

Dankwoord

Een woord van dank gaat uit naar Peter Gorter van uitgeverij KokBoekencentrum. Vanaf het eerste moment dat ik hem belde om te vertellen dat ik aan dit boek schreef, was hij enthousiast. Hij heeft ook een aantal goede suggesties gedaan die het boek toegankelijker en leesbaarder gemaakt hebben. Bedankt, Peter!

In het volgende hoofdstuk bespreek ik hoe we er in de theologie toe gekomen zijn om zeven deugden te onderscheiden. In deze geschiedenis speelt Thomas van Aquino de hoofdrol. Mijn kennis van Thomas was echter beperkt tot wat ik ooit op college geleerd had. Harm Goris van het Thomas Instituut Utrecht heeft mijn teksten over Thomas in het volgende hoofdstuk uitvoerig gecorrigeerd en becommentarieerd. Bedankt, Harm!

Pieter Vos, auteur van een prachtig boek over deugdethiek, heeft het volgende hoofdstuk eveneens gelezen en van commentaar voorzien. Bedankt, Pieter!

De illustraties in het boek zijn gemaakt door Rik Bevers en Jan Wolfs van Studio Tween. In de kunstgeschiedenis worden de theologische en kardinale deugden regelmatig afgebeeld

als zeven vrouwen. Elke vrouw stelt een andere deugd voor. Rik en Jan hebben een eigentijdse twist gegeven aan zestien-de-eeuwse etsen van de zeven deugden. Bedankt vrienden!

Het schrijven van een boek is intensief werk. Ik ben dankbaar dat mijn vrouw Carly mij steunt in mijn schrijverschap. Ze heeft mijn teksten ook zorgvuldig geredigeerd en eraan bijdragen dat ze beter leesbaar zijn geworden. Het mooiste vond ik dat de inhoud van mijn teksten haar ook aansprak. Bedankt, lieverd!

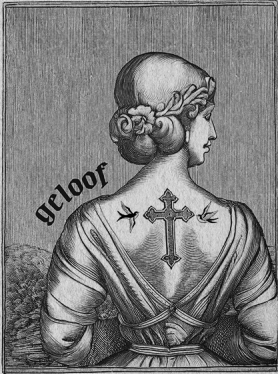
Een bijzonder woord van dank gaat uit naar Rinse Reeling Brouwer en Gerard van Zanden. Toen ik hun bijna tien jaar geleden, net nadat ik mijn diagnose gekregen had, vertelde dat ik een boek wilde schrijven, hebben zij meteen hun hulp aangeboden. In sessies die meestal een hele middag duurden, werd ieder hoofdstuk uitvoerig becommentarieerd. Mooi was ook dat we die sessies steeds begonnen met uitwisselen hoe het met ons ging. Onze sessies zijn me dierbaar geworden en we zullen vast een manier vinden om elkaar te blijven zien. Zonder jullie hulp was dit boek er niet geweest. Dank jullie wel, Broeders!

Dit boek is opgedragen aan mijn kinderen. Fedde, Ella en Yne. Bij het schrijven heb ik jullie altijd als eerste lezers voor ogen gehad. Ik bespreek filosofen en theologen waar jullie nog nooit van gehoord hebben, maar ik heb geprobeerd om zo te schrijven dat jullie deze vaak ingewikkelde denkers kunnen begrijpen. Ik bespreek uitvoerig allerlei teksten uit de Bijbel die je misschien nog nooit gelezen hebt, maar ik heb geprobeerd ze zo uit te leggen dat jullie mij kunnen volgen. Ik schrijf over al deze verschillende denkers en bijbelschrijvers omdat ik geloof dat we iets waardevols van ze kunnen leren. Ik heb van hen geleerd dat de zeven deugden een geschenk van God zijn. Ik hoop en bid dat dit boek eraan bijdraagt dat je

leert hoe bijzonder waardevol dit geschenk is. Ik hoop en bid dat de zeven deugden ook in jullie leven mogen gaan bloeien.

Geen zeven vinkjes maar zeven deugden

In zijn boek *De zeven vinkjes* laat Joris Luyendijk zien hoe kansongelijkheid werkt. Hij onderscheidt zeven persoonskenmerken die bepalen hoe groot voor iemand de kans op maatschappelijk succes is. Het wrange van zijn analyse is dat persoonlijke kwaliteiten van mensen maar een geringe rol spelen. Het meest bepalend is wie je ouders zijn en wat je huidskleur, geaardheid en sekse is. Luyendijk beschrijft een uitsluitingsmechanisme: een select groepje van ‘zeven vinkers’ laat andere niet toe. In dit boek gaat het juist over kwaliteiten die God aan ieder mens wil geven en die iedereen met hulp van de Geest tot bloei kan brengen. Geen zeven vinkjes dus maar zeven deugden!

Oriëntatie

Dit hoofdstuk behoort niet tot het eigenlijke betoog van dit boek, maar het geeft een vooronderzoek. Ik noem het daarom 'Oriëntatie'. Ik zal laten zien hoe we er in de christelijke theologie toe gekomen zijn om zeven deugden te onderscheiden. Het biedt dus een beknopte 'ideeëngeschiedenis'. Persoonlijk ben ik dol op ideeëngeschiedenis, maar ik besef dat sommige lezers afgeschrikt kunnen worden door deze term. Toch vormt dit vooronderzoek een onmisbaar onderdeel van dit boek. De gedachte dat we zeven deugden nodig hebben om goed te kunnen leven, is immers niet zomaar uit de lucht komen vallen. Er gaat een hele traditie van denken aan vooraf, een geschiedenis van theologische en filosofische gedachtewisseling en debat. Als je wilt nadenken over welke betekenis de deugden voor ons eenentwintigste-eeuwse kunnen hebben, dan moet je iets van deze traditie weten. Ik besluit dit hoofdstuk met een paragraaf waarin ik aangeef hoe ik me verhoud tot de filosofen en theologen die ik besproken heb.

Plato en Aristoteles: deugden en het goede leven

We beginnen onze ideeëngeschiedenis bij de oude Grieken. In de inleiding heb ik al aangegeven dat we de gedachte dat deugden nodig zijn om goed te leven, voor het eerst bij de klassieke Griekse filosofen aantreffen. Filosofen waren (mannelijke) leraren die jonge mannen een intellectuele en morele opvoeding gaven (vrouwen hadden meestal geen toegang tot dit onderwijs). Terwijl moderne mensen vaak een scherp onderscheid maken tussen morele opvoeding en intellectuele vorming, was in de klassieke oudheid haast iedereen het erover eens dat deze samengaan. Je hebt moreel onderricht nodig om de wereld om je heen echt te begrijpen en je hebt intellectuele scholing nodig om werkelijk een goed mens te worden. Plato en Aristoteles worden over het algemeen als de belangrijkste Griekse filosofen gezien.

Volgens Plato zijn mensen van nature ongelukkig. We zijn in de ban van driften en passies, we leven doelloos, als ‘een kip zonder kop’, dan weer zijn we vervuld van de begeerte voor eten of seks, dan weer worden we overvallen door woede of jaloezie. Toch is geluk niet onmogelijk, we kunnen grip krijgen op ons leven, en Plato wil ons daarin bijstaan. Zijn filosofie helpt mensen om hun leven te veranderen van een bestaan dat geleid wordt door driften en passies naar een leven dat hij ‘gelukzalig’ noemt.

In dit proces van verandering of transformatie spelen de vier deugden die later ‘kardinaal’ zullen gaan heten, een cruciale rol. Verandering begint met het verwerven van de deugd van de verstandigheid. De verstandigheid geeft inzicht in wat de ware bestemming van ieder mens is: het goede, het schone en het ware. Vervolgens moet je het lef hebben om je driften en passies te temmen. Daarvoor is de deugd van de dapper-

heid nodig. De deugd van de rechtvaardigheid helpt je om ook daadwerkelijk voor iedereen het goede te doen. Ten slotte zorgt de deugd van de matigheid voor een innerlijke balans, waardoor je je niet meer gek hoeft te laten maken door je driften en passies. Als je de vier deugden hebt toegeëigend, dan heb je het doel van het leven bereikt en leef je in de toestand van gelukzaligheid.

Aristoteles is een leerling van Plato. Hij neemt het inzicht dat deugden noodzakelijk zijn voor een goed leven, over, maar geeft er ook zijn eigen draai aan. Terwijl deugden voor zijn leermeester middelen zijn om het doel van gelukzaligheid te bereiken, meent Aristoteles dat het toe-eigenen van de deugden een doel op zich is. Het verwerven van de deugden is een geleidelijk proces, waarin we steeds betere en gelukkigere mensen worden. Als we gezamenlijk de deugden toe-eigenen, ontstaat er een harmonie in een samenleving, die hij als vriendschap omschrijft.

In zijn werk over ethiek, de *Ethica*, vergelijkt Aristoteles het toe-eigenen van de deugden met het aanleren van een ambacht. Ook voor deugden geldt: 'oefening baart kunst'. Zoals een gezelschap in de leer gaat bij een meester om de kunst van het beeldhouwen te leren, zo hebben we ook leermeesters nodig om ons te onderrichten in de kunst van de deugden. Zoals een gezelschap een volleerd beeldhouwer wordt door nauwkeurig zijn meester te imiteren, zo kunnen we de deugden verwerven door zorgvuldig onze morele leermeesters te imiteren. Het verwerven van de deugden is een proces van 'inoefening' of 'training' waarbij we de deugden steeds meer onder de knie krijgen. Het is ook een proces van 'toe-eigening', de deugden worden ons eigen, ze gaan steeds meer onderdeel uitmaken van ons karakter. Op een gegeven moment worden we zelf ook meesters in de kunst van de deugden, en kunnen we anderen onderwijzen.

Een zeer invloedrijk aspect uit de deugdenleer van Aristoteles is zijn notie van de ‘middenweg’. Elke deugd vormt het midden tussen twee ondeugden. Zo is dapperheid het midden tussen de ondeugden van lafheid en overmoed. Het vinden van een middenweg tussen twee ondeugden vormt een cruciaal onderdeel van de kunst van het verwerven van deugden.

Oude Testament: zij die deugen

In de ontwikkeling van het denken over deugden speelt de Bijbel een belangrijke rol. Theologen hebben de Bijbel namelijk gebruikt om een christelijke variant op de filosofische deugdeethiek te ontwikkelen. Ik bespreek achtereenvolgens het Oude en het Nieuwe Testament.

In de gangbare Nederlandse vertalingen van het Oude Testament komen we het woord deugd niet tegen. In het Hebreuws van de grondtekst vind je echter de stam *ts-d-q*, die vertaald kan worden als ‘dat wat deugt’. We vinden een vervoe-ging van deze stam in een gebod uit Leviticus over maten. De Herziene Statenvertaling vertaalt: ‘U moet een zuivere weeg-schaal hebben, zuivere gewichten’ (19:36). In plaats van ‘zuiver’ had hier ook ‘deugdelijk’ vertaald kunnen worden. Een deugdelijke weegschaal met deugdelijke gewichten is een instrument dat z’n werk op de goede manier doet en waarmee je niet stiekem een ander kunt bedonderen. Kortom, deze weeg-schaal deugt. In het bijbelboek Genesis wordt dezelfde kwaliteit aan Abraham toegeschreven. God belooft Abraham dat hij stamvader van een groot volk zal worden. ‘En hij geloofde in de HEERE, en Die rekende hem dat tot gerechtigheid’ (15:6). Hier zou je ook kunnen vertalen ‘Die rekende hem dat tot deugd’. Door Abraham deugd toe te rekenen, verklaart God dat de stamvader van Israël op een gepaste manier heeft gere-

ageerd op zijn belofte. Abraham deugt, hij betuigt zich een goede verbondspartner, omdat hij zijn vertrouwen stelt op God en diens beloften.

Deze kwaliteit wordt eveneens aan God toegeschreven. In de vertaling van Psalm 7 lezen we: 'Ik zal de HEERE loven om Zijn gerechtigheid' (7:18). Hier kunnen we ook 'deugd' vertalen. Volgens de psalmist komt de Heere lof toe omdat Hij handelt in overeenstemming met wat je van deze God kunt verwachten. De Heere deugt. Soms leidt Gods deugd ertoe dat Hij Israël straft (Jes. 10:22), maar vaker laat Hij het vanwege zijn deugd juist na om de zonden van zijn volk te bestraffen (1 Sam. 12:7). De profeet Jesaja verbindt de kwaliteit van deugd met het heil dat de Heere zijn volk wil schenken. God spreekt zijn volk toe met de woorden: 'Ik breng Mijn gerechtigheid nabij, zij zal niet ver zijn, en Mijn heil zal niet uitblijven, maar Ik zal heil geven in Sion, aan Israël Mijn luister' (46:13).

We komen in de Hebreeuwse Bijbel ook regelmatig het zelfstandig naamwoord *tsedakim* tegen, een vervoeging van dezelfde stam. Gangbaar is de vertaling 'rechtvaardigen', je zou ook 'zij die deugen' kunnen vertalen. Het gaat om mensen die handelen in overeenstemming met wat je van goede mensen kunt verwachten. *Tsedakim* houden zich aan de geboden die God aan zijn volk Israël gegeven heeft. Het bijbelboek Spreuken schetst een scherp contrast tussen 'zij die deugen' en zij die God en zijn geboden afwijzen, de 'goddelozen'. Voor goddelozen is recht doen een verschrikking, maar zij die deugen doen met blijdschap recht (21:15), ook aan mensen zonder aanzien (29:7). Goddelozen drijven de spot met God (3:33-35), maar zij die deugen vermeerderen hun inzicht, omdat ze luisteren naar het onderricht van de wijsheid (9:9).

Interessant is ook het boek Wijsheid. Voor katholieken maakt het deel uit van de canon van het Oude Testament, voor

protestanten heeft het een ‘deuterocanonieke’ status. Wijsheid is geschreven in de eerste eeuw voor het begin van de jaartelling door een Griekstalige Joodse auteur uit de Egyptische stad Alexandrië. De auteur is bekend met de traditie van de Griekse deugdethiek. Hij gebruikt het Griekse woord voor deugd, en noemt vier kwaliteiten die sterk lijken op de vier deugden die Plato noemt: ‘(...) het is de wijsheid die deugden voortbrengt. Zij leert bezonnenheid en scherpzinnigheid, rechtschapenheid en moed, en niets is nuttiger in het leven van een mens dan deze deugden’ (8:7, NBV). In de voorstelling van deze Griekstalige Joodse auteur vormt wijsheid een goddelijke kracht, die mensen wil leren wat goed leven is. Deze goddelijke kracht schenkt hun de vier deugden die we ook kennen uit de Griekse filosofie.

Nieuwe Testament: geloof, hoop en liefde

Het Nieuwe Testament is in het Grieks geschreven, maar *arete*, het Griekse woord voor deugd, kom je maar af en toe tegen. Toch zijn er wel degelijk deugden te vinden. In de inleiding heb ik deugden omschreven als ‘kwaliteiten die nodig zijn om goed te leven’. Als we met deze definitie in ons hoofd het Nieuwe Testament lezen, blijken er veel bijbelboeken over deugden te spreken. Ik kan hier niet alle passages bespreken en ook niet alle deugden noemen, maar ik geef een overzicht van de belangrijkste en invloedrijkste teksten.

In het evangelie van Mattheüs speelt de oudtestamentische notie van deugdzaamheid een belangrijke rol. Griekssprekende Joden vertalen *tzedek* met *dikaïosuné*, dat in het Nederlands weer met ‘gerechtigheid’ vertaald wordt. Mattheüs betreft de profetieën van Jesaja op Jezus Christus. Hij is de vervulling van alles waar Jesaja naar uitzag, gekomen om ‘alle gerechtigt-

‘Een heilzaam boek voor een humane samenleving.’

Bisschop Gerard de Korte

*‘Baans ziek-zijn klinkt existentieel door in dit boek.
Dat hij het als een geestelijk testament aan zijn kinderen
nalaat, is ontroerend en rijk.’*

Arnold Huijgen

Als je oprecht en waarachtig wilt leven in deze soms ongenadige wereld heb je innerlijke stabiliteit nodig. Ariaan Baan betoogt dat de zeven deugden deze stabiliteit kunnen bieden. Dit boek behandelt achtereenvolgens de theologische deugden geloof, hoop en liefde en de filosofische deugden verstandigheid, rechtvaardigheid, matigheid en dapperheid. Baan beschouwt de zeven deugden als geschenken van God, met behulp waarvan je een goed leven kunt leiden, virtuoos zelfs.

ARIAAN BAAN (1978) schreef enkele boeken over Stanley Hauerwas en was predikant van de protestantse kerk in twee Groningse dorpen. Vanwege een progressieve hersenziekte moest hij vervroegd met emeritaat gaan. Voor hem is dit boek een ‘theologisch testament’.

KokBaekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4197 8 • NUR 700

9 789043 541978